

**«Микола Дмитрович Зелінський –
вчений-епоха в галузі органічної хімії» :
до 165 річниці з дня народження
(1861–1953), видатного українського
вченого, хіміка-органіка, академіка.**

2026

Микола Зелінський,
1889 рік

Микола Зелінський – видатний український вчений, людина-епоха. Його дослідження в галузі органічної хімії називають епохою Зелінського. Він зробив низку відкриттів у галузі синтезу вуглеводнів, органічного каталізу, каталітичного крекінгу нафти, гідролізу білків і протихімічного захисту. Микола Дмитрович створив школу хіміків-органіків, яка зажила всесвітньої слави. Сам Зелінський був удостоєний багатьох державних нагород, а його іменем названо Інститут органічної хімії.

Біографія

Микола Дмитрович народився 6 лютого 1861 року в Тирасполі Херсонської губернії (нині місто в республіці Молдова). Хлопчина рано осиротів, тож вихованням займалася бабуся. Вона приділяла чимало уваги як фізичному, так і духовному розвитку онука, сама ж і заклала основи освіти Зелінського. Пізніше він вступив до Тираспольського училища, закінчивши його вступив до Одеської гімназії. Саме тут Микола захопився природничими науками.

По закінченню Рішельєвської гімназії Зелінський вступив до Новоросійського університету в Одесі на фізико-математичний факультет. У той час цей виш міг похизуватися перед іншими навчальними закладами своєю демократичною політикою щодо студентів.

У 1884 р. він отримав диплом про закінчення університету та залишився працювати в ньому на кафедрі хімії. Згодом його направили для стажування до Геттінгенського університету (Німеччина). У 1888 р. молодий учений повернувся в Одесу і став приват-доцентом Новоросійського університету, а вже через три роки захистив докторську дисертацію, яка стала першим значним дослідженням зі стереохімії. Вона вивчає просторову будову молекул і вплив цієї будови на фізичні й хімічні властивості речовин, на напрямок і швидкість їхніх реакцій.

Педагогічна діяльність

Викладаючи хімію, Зелінський досить швидко став улюбленим викладачем студентів. Він володів даром захоплювати інших своєю наукою, натхненний найновітнішими, найяскравішими науковими ідеями, вчений своєю чарівністю підкорював усіх, кому доводилося з ним стикатися.

На основі наявних праць та своїх досліджень створив курс органічної хімії. Окрім того, вчений написав понад 200 наукових праць та вперше відкрив доступний метод виділення альфа-амінокислот, роз'яснив схему реакції, отримав різні амінокислоти. Зелінський також є автором термічного крекінгу нафти.

Великою заслугою Миколи Дмитровича перед наукою є створення всесвітньо відомої школи хіміків-органіків.

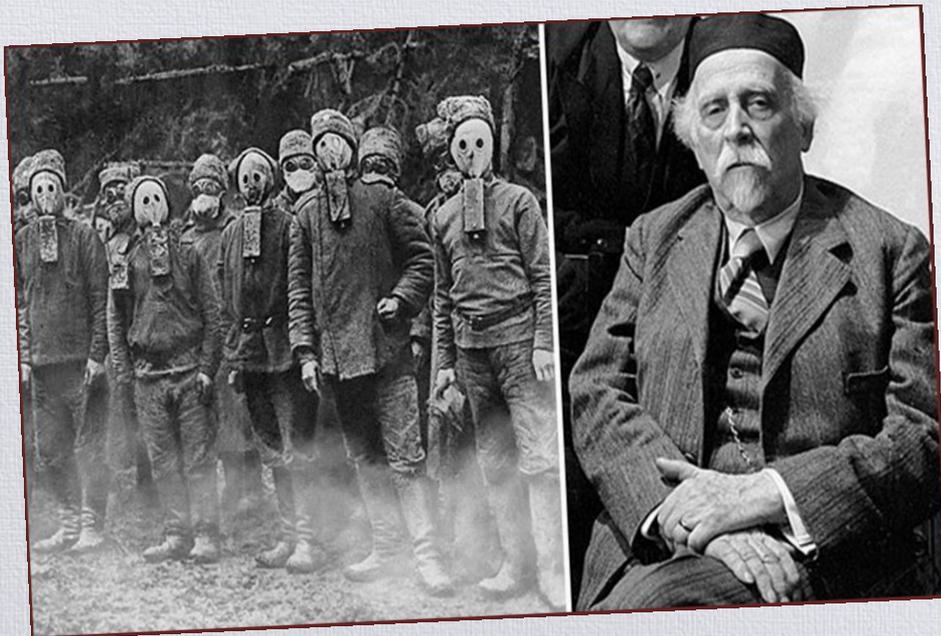

Зелінський з групою учнів

Зелінський М. Д. придумав перший у світі протигаз та врятував тисячі життів під час Першої світової війни

Микола Зелінський дослідив унікальні властивості активованого вугілля. Його пориста поверхня була здатна абсорбувати велику кількість шкідливих речовин. До того ж вугілля – дешевий та доступний матеріал.

Разом з інженером Кумантом вони проектували контейнер із металевими сітками, між якими перекладали шари вугілля. Засіб рятував від усіх наявних на той час видів газу. Зелінський отримував із фронту листи подяки, а його протигази виготовляли і для союзних військ. Винахідник українського походження жодних винагород за своє творіння не отримав, хоча, за іншими даними, і не просив. Мовляв, збагачуватись на війні не хоче.

Солдати на фронті в протигазі Зелінського

Наукова діяльність

Хімік-органік, творець наукової школи, багато років працював в одеському університеті. Він також відомий як творець активованого вугілля, вітчизняного палива з вуглеводнів та винахідник першого ефективного протигазу.

Його наукові праці стосуються вивчення органічного каталізу, хімії амінокислот і білків. Провів низку досліджень зі встановлення органічного походження нафти, досліджував хімічний склад продуктів її переробки, синтезував низку органічних сполук, у тому числі бензен з ацетилену.

У 1920-х Микола Дмитрович написав чимало досліджень про каталіз, синтез нових з'єднань, походження нафти, холестерин, білкові речовини, синтез каучуку тощо. У 1924-му Зелінський став членом-кореспондентом Академії наук, а за п'ять років – академіком. Окрім того, організував і очолив хімічний сектор Всесоюзного інституту експериментальної медицини. У 1941 році став почесним членом Всесоюзного хімічного товариства імені Дмитра Менделєєва.

У цілому Зелінському належать понад 600 наукових праць у найважливіших галузях органічної хімії, а також безліч робіт із фізичної хімії та хімічної термінології. Він створив свою наукову школу і став одним з основоположників органічного каталізу і нафтохімії.

Микола Зелінський увійшов в історію науки також як класик органічної хімії. Його дослідження з каталітичного синтезу по нафтохімії мали велике значення для розвитку вітчизняної та всієї світової науки. Один із найважливіших напрямків робіт Миколи Зелінського пов'язаний переважно з хімією вуглеводнів нафти. Завдяки цьому методу були відкриті перспективи використання сірчаної сировини для отримання палива, яке використовується у двигунах внутрішнього згорання. Учений розробив спосіб отримання бензину з запасів нафтових залишків за допомогою каталітичного крекінгу (високотемпературного перероблювання нафти та її фракцій). Цей спосіб дістав поширення у всіх нафтопереробних країнах.

Активоване вугілля й досі широко застосовується в медицині як засіб для лікування отруень і різних розладів травної системи. Використовується воно і в побуті: наприклад, його адсорбційні властивості допомагають очистити воду від шкідливих речовин, солей і важких металів.

1934 рік. Зліва направо: сидять Н. Д. Зелінський, І. А. Каблуков, Н. М. Кіжнер, А. Н. Северцов; стоять Н. Н. Лузін, М. Н. Розанов і В. І. Вернадський

**Меморіальний будинок-музей
М. Д. Зелінського
м. Тирасполь**

Могила М. Д. Зелінського

Мало хто знає, що Микола Зелінський був турботливим сім'янином. Це стало відомо з листів, які передала його донька Раїса Плате у фонд будинку-музею академіка. З особистого листування з дружиною Євгенією можна дізнатися, як трепетно він ставився до своїх близьких. Всупереч завантаженості, Зелінський любив музику й театр. Микола Дмитрович говорив, що «...між мистецтвом і наукою існує невидимий зв'язок, який не може не існувати».

Нині в тираспольському музеї можна побачити стіл, за яким Зелінський працював, коли був викладачем Одеського університету. Ще тут є записна книжка з олівцевими позначками, оригінали листів, які вчений писав Менделєєву, фотографії, передані музею його дітьми, та багато іншого.

Наприкінці 1952 року стан видатного вченого раптово погіршився, і вже 31 липня 1953-го Микола Дмитрович пішов із життя.

Ім'я його увічене в назвах вулиць, шкіл, науково-дослідних установ. У Києві в 1955—1990 роках назву Академіка Зелінського мала Покровська вулиця, у 1955—2023 — Покровський провулок.

У місті Ольвіопіль Миколаївської області є вулиця Академіка Миколи Зелінського.

У містах Запоріжжя, Одеса та Кишинів є вулиця Зелінського.

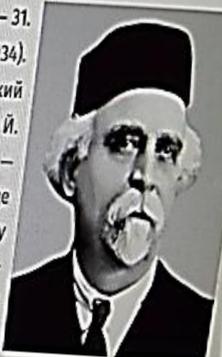
Література

Чирва В. Я. Зелінський Микола Дмитрович. *Енциклопедія Сучасної України* / редколегія: І. М. Дзюба та ін. Київ : Ін-т енцикл. досліджень НАН України, 2010.
URL: <https://esu.com.ua/article-15916>.

Зелінський Микола Дмитрович

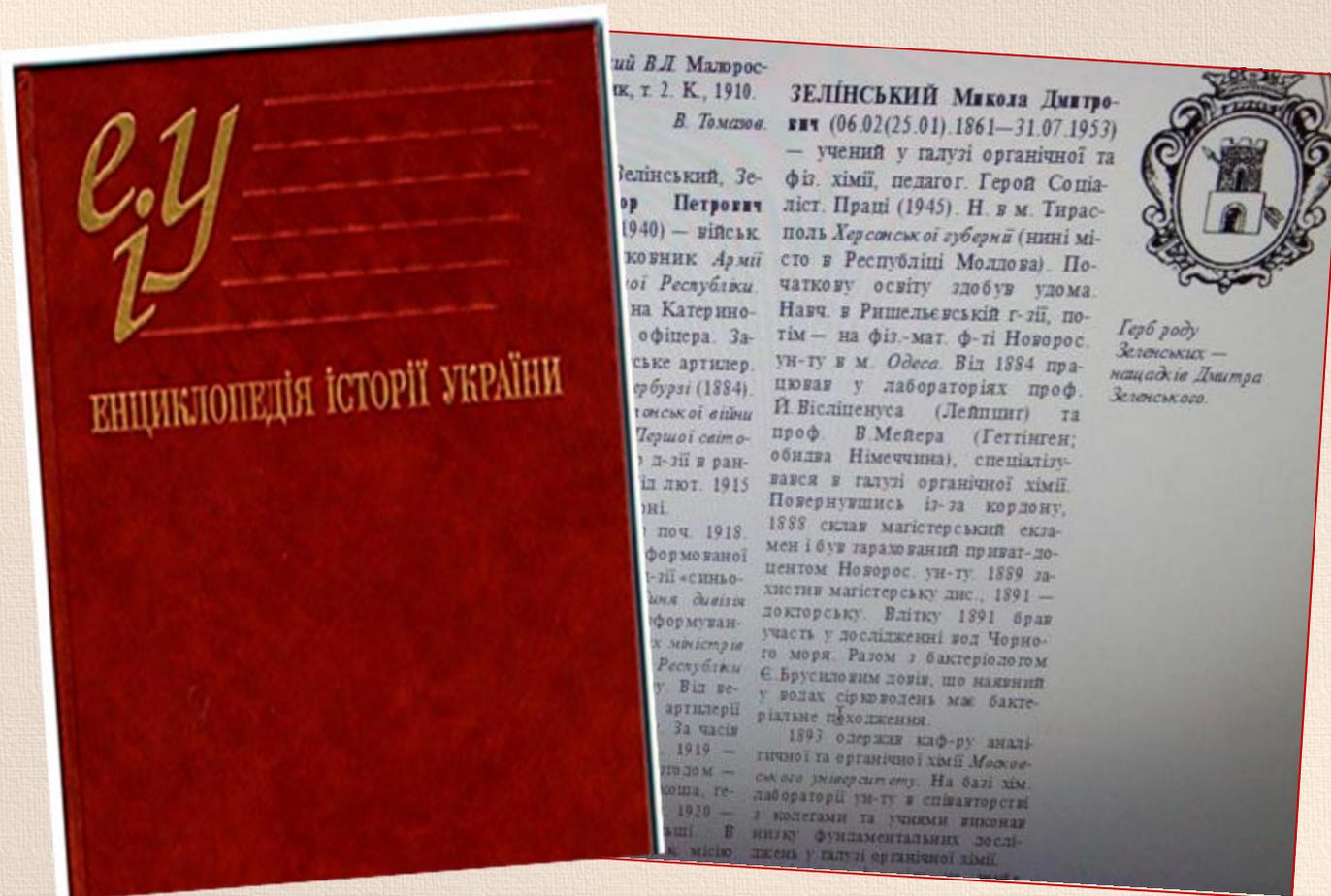
ЗЕЛІНСЬКИЙ Микола Дмитрович (25. 01 (06. 02). 1861, м. Тирасполь Херсонської губ., нині Молдова — 31. 07. 1953, Москва) — хімік-органік. Дід М. Плате. Академік АН СРСР (1929). Ленінська премія (1934). Сталінська премія (1942, 1946, 1948). Герой Соціалістичної Праці (1945). Закінчив Новоросійський університет (Одеса, 1884). У наступному році був відряджений за кордон, де працював у Ляйпцизі в Й. Вісліценуса та в Геттінгені (обидва — Німеччина) у В. Меєра. 1889 захистив магістерську (1891 — докторську) дисертацію та був зарахований приват-доцентом Новоросійського університету, де викладав курс загальної хімії. 1893–1953 з перервою (1911 звільнився з групою вчених на знак протесту проти реакційної політики міністра народної освіти) — професор Московського університету. 1911–17 — авідувач кафедри Петроградського політехнічного інституту (нині С.-Петербург) та директор центральної лабораторії Міністерства фінансів. 1935 брав участь в організації Інституту органічної хімії АН СРСР (від 1953 названо його іменем), в якому очолював низку лабораторій. Дослідження у галузі хімії фенолу, стереохімії органічних двоосновних кислот, електропровідності у неводних розчинах, хімії нінокислот та хімії вуглеводнів і органічного каталізу. Був першим хіміком, який вивчав Чорне море. У 1895–97 вперше синтезував низку циклопентанових і циклогексанових вуглеводнів, що стали еталонами для вивчення хімічного складу нафтових фракцій. 1911 створив вугільний протигаз (співавтор). 1934 відкрив реакцію гідрогенолізу циклопентанових вуглеводнів з перетворенням їх в алкани у присутності каталізованого вугілля і надлишку водню (реакція 3.). Один з організаторів Всесоюзного хімічного

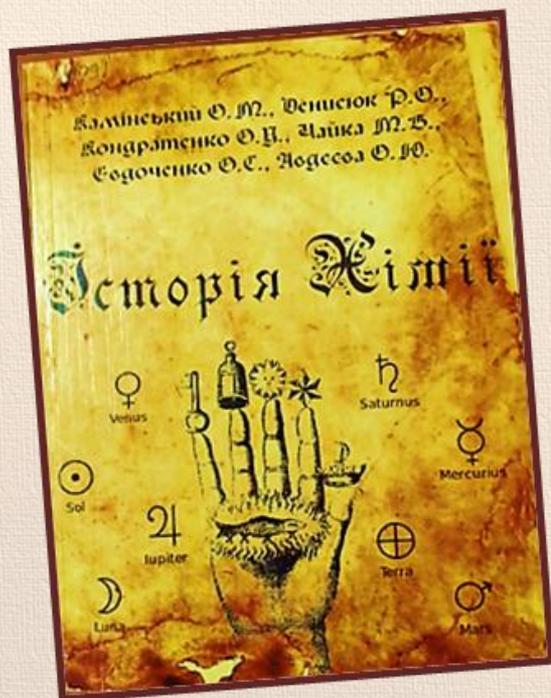
Зелінський Микола Дмитрович хімік-органік
Дата народження: 6 лют. 1861
Дата смерті: 31 лип. 1953

Нагору 1

Шолох Я. Л. Зелінський Микола Дмитрович. *Енциклопедія історії України* : у 10 т. / редколегія: В. А. Смолій та ін. Київ : Наук. думка, 2003-2013. Т. 3 : Е-Й. 2005. С. 325.

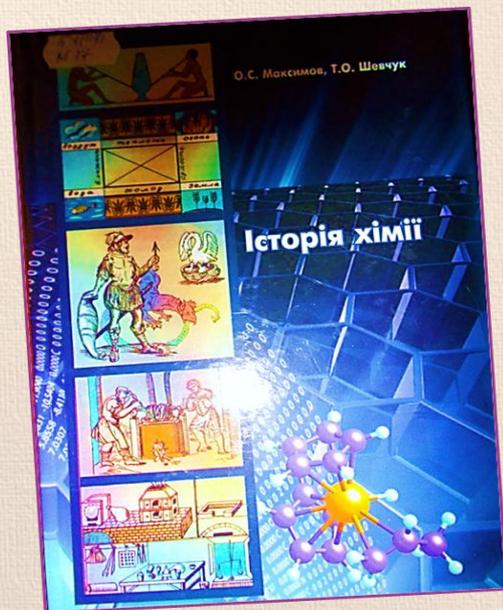

Камінський О. М., Денисюк Р. О., Кондратенко О. У., Чайка М. В.,
Євдоченко О. С., Авдеєва О. Ю. Історія хімії : навч. посібник для
студентів. Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2019. 197 с.

У навчальному посібнику
висвітлюються етапи
зародження, формування та
становлення хімії. Розкрито
історичні причини та
особливості відкриття хімічних
властивостей речовин,
закономірностей перебігу
реакцій, формування основних
хімічних понять та законів.
Містяться відомості про основні
віхи життя відомих хіміків,
курйозні ситуації, перешкоди та
перемоги на шляху вивчення
науки.

Максимов О. С., Шевчук Т. О. Історія хімії : підручник для студентів. Мелітополь : Люкс, 2010. 285 с.

У підручнику в певній хронології із залученням цікавих прикладів та ілюстрацій викладена історія виникнення і розвитку хімії як науки з часів давнини і до наших днів. Узагальнено фактичний матеріал з історії хімії, зроблено його аналіз.

Презентацію підготувала бібліотекар природничого факультету Бурчинська А. В. Кількість джерел: 4.